

MO'G'UL IMPERIYASI QO'SHINI: TUZILISHI VA JANG SAN'ATI

Zokirov Zohidjon Toxirjon o'g'li

Namangan to'qimachilik sanoati instituti,
Ijtimoiy – iqtisodiy va sport fanlar kafedrasida
assistenti.

ANNOTATSIYA

Mo'g'ul imperiyasi qo'shining dastlabki vaqtlarda tashkil etilishi va boshqa xalqlardan olingan tajribalar asosida kuchaytirilgan. Yaxshi qurollangan va puxta ishlangan qo'shin tuzulishi natijasida tarqoq qabilalarini birlashtirish, ulkan imperiyaga asos solinishi muhim ahamiyat kasb etgan.

Janglarda qo'llanilgan taktikalar tufayli dushman qo'shinlarini sarosimaga solishgan. Bundan tashqari, sadoqatli zobitlar va askarlar g'alabalarni ta'minlashga katta yordam bergan. Qo'shinni bo'linmalarga bo'linishi, janglar vaqtida boshqaruvni osonlashtirgan

Shuningdek, qo'shinda tartib – intizomga jiddiy e'tibor berilish va qonlarni amalda qo'llanishi, doimiy ravishda qo'shinda jangovarlik ruhiyatini saqlab qolishga xizmat qilgan. Kuchli otliq qo'shin, aniq josusli faoliyati va pochta aloqalar xizmati muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Kalit so'zlar: Xitan, Qo'riqchilar korpusi, Nukerlar, Cherbi, Yurtchi, Keshikten, Xitoy qamal katapultalari, To'lg'ama, Ayn-Jalut, Soxta chekinish, Bayroqlar.

АННОТАЦИЯ

Монгольская империя была создана в первые дни и укреплялась на основе опыта, полученного у других народов, в результате формирования хорошо вооруженной и хорошо обученной армии, объединения разрозненных племен и создания огромная империя стала важной.

Из-за тактики, использованной в боях, войска противника были растеряны. Кроме того, верные офицеры и солдаты во многом способствовали победам. Разделение армии на дивизии облегчило управление во время боев.

Также серьезное внимание к порядку и дисциплине в армии и практическое использование кровей служили постоянному поддержанию боевого духа в армии. Важными были сильная кавалерия, точная шпионаж и почтовая служба.

Ключевые слова: Кидани, Гвардейский корпус, Нукеры, Черби, Юрчи, Кешиктен, Китайские осадные катапульты, Толгама, Айн-Джалут, Ложное отступление, Флаги.

ANNOTATION

The Mongol Empire was established in the early days and was strengthened on the basis of the experiences gained from other nations. As a result of the formation of a well-armed and well-trained army, the unification of scattered tribes and the foundation of a huge empire became important.

Due to the tactics used in the battles, the enemy troops were confused. In addition, loyal officers and soldiers greatly helped to ensure victories. The division of the army into divisions made it easier to manage during battles

Also, serious attention to order and discipline in the army and practical use of bloods served to constantly maintain the spirit of fighting in the army. A strong cavalry, accurate spying and postal services were important.

Keywords: *Khitan, Guard Corps, Nukers, Cherbi, Yurtchi, Keshikten, Chinese Siege Catapults, Tolgama, Ain Jalut, False Retreat, Flags.*

Kirish

XIII asrda Chingizxon va uning avlodlarining istilolari katta hududlarning bosib olinishiga, shaharlar va madaniy yodgorliklarning vayron bo'lishiga olib keldi. Bosib olingan yerlarda Chig'atoy ulusi, Oltin O'rda, Xulogular davlatlari vujudga keldi.

Imperiya tashkil topgan dastlabki yillarida qo'shin nafaqat saltanat sarhadlarini kengayish quroli, balki davlatni boshqarishning eng muhim mexanizmi sifatida ham xizmat qilgan. Qo'shinda qo'llanilgan qat'iy tartib, temir intizom va puxta ishlangan strategik shart-sharoit XIII asrning o'rtalaridayoq Dunaydan Yaponiya dengizigacha va Novgoroddan Kambodjagacha bo'lgan ulkan hududlarni o'z ichiga olgan eng yirik davlatga aylanish imkonini berdi.

Mo'g'ullarning harbiy sohadagi ustozlari xitanlar¹ hisoblanadi. Xitoyda Liao imperiyasi tashkil topgan vaqtda uning tarkibiga kirgan xitanlar, turkutlar, uyg'urlar, va xan xitoylari ta'sirida katta harbiy tajriba to'plashga muvaffaq bo'lganlar. Xitan qo'shini faqat xitan qabilasi a'zolaridan iborat bo'lib, uning tarkibida saralangan qabila a'zolaridan iborat 100 000 kishigacha bo'lgan qo'riqchilar korpusi (*ordo*) mavjud edi. Keyinchalik qo'shinga bosib olingan xalqlarning askarlari qo'shildi va ordo tarkibida professional og'ir qurollangan otliqlar bo'linmasi tashkil etildi.

Xitan qo'shini o'nlik sanoq tizimi bo'yicha tuzilgan bo'lib, eng kichik bo'linma 5 kishilik otryad, undan keyin 10, 100 va 1000 nafar jangchi otryadlari bor edi. Dushmanni qo'rqitish uchun xitanlar dushman lagerida vahima mish-mishlarini tarqatadigan maxsus josuslardan foydalanaganlar. Janglar paytida Xitan qo'shini ko'chmanchilarga xos bo'lgan barcha jangovar usullardan: kutilmagan hujumlar, soxta chekinishlar va pistirmalardan keng foydalanishgan². Jangni avvalida kamonchilar

¹ Xitan – mo'g'ul qabilarining biri. X asr boshlarida xitalar Shimoli-Sharqiy Xitoyni egallab, 916-yilda Liao imperiyasini tuzdilar. Xitan davlati 1127- yilgacha mavjud bo'lib, Jurjenlar tomonidan bosib olingan.

² <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Zidan/frame.htm>

dushman saflarini buzish hamda tarqalib ketgunga qadar o‘q yog‘dirish hujumini bajarganlar. Jangni davomida nayzabozlar va qilichbozlar bo‘linmasi jangga tashlanib, zarur hollarda ular muhorabaga yakun yasaganlar.

Xitanlar qamal amaliyotlarini mohirlik bilan o‘tkazganlar, ular janglar vaqtida asirlardan qamal ishlari va ommaviy hujumlari uchun keng foydalanishgan. Xitanlar qamal paytida qal'a atrofini qazib, dushman o‘qlari hujumlaridan himoyalani uchun minora va darvozalari bo‘lgan dala qal'alarini qurganlar.

Xitan jangchilarining asosiy quroli kamon edi. Xitanlar kamondan tashqari nayza, ‘oq, qilich va to‘qmoqlardan ham foydalanganlar. Piyoda askarlar turli xil qurollar bilan qurollangan edi. Jangavor otlari ham zirh bilan himoyalangan³.

Mo‘g‘ullardan avvalroq, Xitoyning kuchli ta'siri ostida bo‘lgan Xitan harbiy an'anasi Qoraxitan (Qoraxiton) davlati va nayman qabilalari ittifoqining harbiy ishlarining rivojlanishiga sezilarli darajada katta ta'sir ko‘rsatdi. Qoraxitoy xonligida 18 yoshdan oshgan barcha erkaklar qo‘shinda xizmat qilishlari shart edi. Xonlik qo‘shini asosiy qismini piyoda askarlar qo‘shini tashkil etgan. Yuqorida ta'kidlab o‘tilganidek, qo‘shin tuzishda mo‘g‘ullar qadimgi cho‘l ko‘chmanchilarining an'analari amal qilganlar va ular ko‘chmanchi xalqlarning harbiy san'atini mukammallashtirishga muvaffaq bo‘lganlar.

XII asrda mo‘g‘ullarda ibtidoiy urug‘chilik munosabatlari parchalana boshladi. Oddiy jamoa a'zolari orasidan ko‘p sonli podalari va yaxshi yaylovlariga ega bo‘lgan zodagonlar vakillari - no‘yonlar ajralib chiqdilar. Qabila boshlig‘i va lashkarboshi xon bo‘lib, u harbiy o‘ljaning katta qismini olgan. No‘yonlar ixtiyorida nukerlar ("do‘stlar") bo‘linmalari har doim jangga tayyor bo‘lgan professional jangchilar bor edi.

Qo‘shinda asosiy markaz bo‘linmalarining paydo bo‘lishi, rivojlanishi xon hokimiyatining kuchayishiga xizmat qilgan bo‘lsada, ammo ko‘chmanchilik bilan shug‘ullanuvchi aholini erkinligi cheklash, nazorat qilish imkoniyatini berdi⁴. Nukerlar o‘z qabilasining qurolli kuchlarining asosini tashkil etib, ayni paytda bo‘linma amaliy harbiy maktab vazifasini bajargan, bo‘linmada qo‘shin uchun kichik va yirik bo‘linmalarning harbiy boshliqlari tayyorlangan.

Qo‘shin o‘nlik sanoq tizimiga ko‘ra tashkil qilingan bo‘lib, qo‘shin o‘nlik (arban), yuzlik (jagun), minglik (mingan yoki kyug‘on) va o‘n mingliklarga (tuman yoki zulmat) bo‘lingan bo‘lib, bo‘linmalarga ijarachilar, yuzboshilar, mingboshi va tumanboshilar rahbarlik qilgan. Minglar nafaqat harbiy qismlar, balki ma'muriy-hududiy birliklar ham edi. Tumanlar 100 000 kishigacha bo‘lgan otliq qo‘shinlarga birlashgan.

³ <https://web.archive.org/web/20090907213633/http://www.nsu.ru/aw/bookloaderid-457>

⁴ George Lane. Genghis Khan and Mongol Rule. Westport, CT: Greenwood, 2004. Print. p.31

Mo'g'ul qo'shini 3 qismga bo'lingan: markaz (kel yoki xol), o'ng qanot, chap qanot. Chingizxon qo'shinida o'nlab va yuzlab kishilar bir urug' yoki urug'lar guruhidan bo'lgan odamlardan iborat bo'lgan. Chingizxonning yirik harbiy tuzilmalar turli urug' va qabilalarga mansub bo'lgan jangchilardan tashkil topgan. Bu Chingizxonning maqsadli siyosatining bir qismi bo'lib, uning maqsadi tarqoqlikni bartaraf etish va davlatni markazlashtirish iborat bo'lgan.

Armiyada xizmat qila olmaganlar davlat foydasiga mehnat xizmatini bajarishlari shart edi. Bunday hollarda Chingizxonning buyrug'i bilan "almashtiriladigan qo'riqchi" guruhlari tashkil etilgan: *"Biz uchun keshiktenlar (almashtiriladigan soqchilar) korpusini tuzayotganda uni noyonlar, mingboshi vayuzboshi o'g'illari, bilan to'ldirish zarur. Noyon mingliklarning o'g'illari xizmatga faqat o'n nafar kishi va bittadan kichik ukasi bilan kelishlari kerak."*⁵

Ushbu hisob-kitobga ko'ra, "almashtiriladigan qo'riqchi"lar 10 ming kishini tashkil etgan. Qo'riqchining imtiyozli mavqei shundan iboratki, har qanday keshikten oddiy armiya bo'linmalaridan bir xil darajadagi jangchi yoki qo'mondonga qaraganda bir pog'ona yuqori bo'lgan. Imtiyozli maqomga qaramay, Keshikten soqchilariga qo'shimcha vazifalar yuklatilgan: masalan, soqchilar tinchlik davrida xon bilan qolishga majbur edilar. Chingizxon o'z qo'shinida maxsus muassasa tuzdi, uning asosiy vazifasi qo'shinlarni joylashtirishni rejalashtirish, dushmanni razvedka qilish, ko'chmanchilar yo'llarini tuzish va qarorgohlarni joylashtirish edi. Bu organ tarkibiga kirgan zobitlar *yurtchi* deb atalgan va xonga bo'ysungan.

Yurtchi boshlig'i lavozimini bosh chorakboshi lavozimiga qiyoslash mumkin. Chingizxon katta bo'linmalarga qo'mondonlarni shaxsan o'zi tayinlagan, bunda faqat insonning xizmatlari va iste'dodidan kelib chiqqan holda tayinlangan. Buning sharofati bilan bir qator iqtidorli harbiy boshliqlar oldinga siljish imkoniga ega bo'ldilar. Mo'g'ullar orasida harbiy maktabning rolini qo'riqchilar o'ynagan: qo'riqchilar safida xizmat qilgan askarlar doimiy ravishda tumanlar qo'mondoni etib tayinlangan⁶.

Chingizxon yaxshi ishlaydigan pochta xizmati tizimini ham tashkil qilgan. Imperiya hududida ko'plab manzilgohlar paydo bo'ldi. Barcha uzoq yo'llar maxsus mansabdor shaxslar tartibni saqlaydigan joylarga bo'lingan, shuningdek, maxsus bo'limlardan o'tayotgan odamlar va ularning mahsulotlari hisobga olingan. Ushbu yangiliklar tufayli xonning buyruqlari tezda qo'shinga yetkazilgan. Bu haqda Chingizxonning "Yasoq qonunlarida" shunday deyiladi: *U davlatdagi barcha voqealardan tezroq xabardor bo'lish uchun Xonga doimiy pochta tashkil qilishni buyurdi.*

⁵ (<http://altaica.ru/SECRET/tovchoo.htm>)

⁶<https://web.archive.org/web/20130119145421/http://altaica.ru/SECRET/tovchoo.tm>) от 19 января 2013 на Wayback Machine / Перевод С. А. Козина. § 224.

Chingizxon o‘z qo‘shinida chorakboshi xizmatini joriy qildi. Harbiy qism bo‘linmalari rahbari "cherbi" deb atalgan. Ularning vazifasi armiyani qurol-yarog‘, jihozlar, uy-joy bilan ta‘minlash zarur edi. Chingizxon mo‘g‘ul qo‘shinida qat‘iy tartib o‘rnatdi. Ko‘pgina jinoyatlar uchun aybdorlar o‘lim jazosi bilan jazolangan. U jang maydonidan qochganlarga (umumiy chekinish hollari bundan mustasno), shuningdek asirga olingan bo‘linmadagi sheriklarini qutqarish uchun bormagan va jangdan keyin shunchaki jangga qo‘shilmaganlarga o‘lim jazosiga mahkum etilgan⁷.

Plano Karpini malumotlariga qaraganda: Jang vaqtida, agar o‘n kishidan biri qochsa yoki ikki yoki uch yoki undan ko‘p bo‘lsa, hammasi o‘limga mahkum etilgan va agar o‘ntasi yugursa hammasi halok bo‘ladi, qisqacha aytganda, agar ular birga chekinmasalar, qochganlarning hammasi o‘limga mahkum etiladi, agar bir yoki ikki yoki undan ortiq kishi jangga jasorat bilan kirsa-yu, yana o‘n nafari ergashmasa, ular ham o‘ldirilgan. Ushbu holatlar ko‘pincha bir yoki bir nechta askarning noto‘g‘ri xatti-harakati butun bo‘linmaning qatl etilishiga olib kelgan, degan ma'noda talqin qilinadi, ammo Karpini jangda o‘z safdoshlarini tashlab ketganlar qatl etilganligini o‘z ma‘lumotlarida keltiradi⁸.

Chingizxon tomonidan tuzilgan qonunlar to‘plami jangchilardan o‘zaro bir-birlariga yordamni talab qilgan. Har bir mo‘g‘ul jangchisi yurishga puxta tayyorgarlik ko‘rishi kerak edi. Yurish paytida jangchi uchun zarur bo‘lgan igna yoki zaxira kamon yo‘qligi uchun ham jazoga tortilgan. Dushman yerlarini muddatidan oldin talon-taroj qilish yoki xizmat vaqtida uxlash kabi ko‘plab boshqa jinoyatlar uchun ham o‘lim jazosiga mahkum qilingan. Kichik huquqbuzarliklar odatda jarima bilan bir qatorda jismoniy jazo bilan ham jazolangan.

Mo‘g‘ullarda egarda ot minishni bolalikdan o‘rgatilgan. Uch yoshida onasi bolasini otning orqa tomoniga bog‘lab, egarga qo‘ygan. 4-5 yoshida bolalarga kamon berilgan va o‘shandan beri u ko‘p vaqtini egarda, ovda va jangda o‘tkazgan. Harakatlarda mo‘g‘ullar egarda uxlashlari va shu bilan o‘z qo‘shinlarining yuqori tezligiga erishishlari mumkin edi. Mo‘g‘ul jangchilari g‘ayrioddiy chidamlilik bilan ajralib turardi. Marko Poloning ta‘kidlashicha, mo‘g‘ullar o‘n kun davomida issiq ovqatsiz yashashlari, shuningdek, jangchi agar kerak bo‘lsa, otining qonini uning bo‘ynidagi tomirini ochib ichishi mumkin edi⁹.

Turli davrlarda tarixchilar mo‘g‘ul qo‘shinlarining soni bo‘yicha turli raqamlarni keltirgan. Plano Karpini 600 000 kishi¹⁰, N. M. Karamzin Rossiyaga bostirib kirgan

⁷ Соловьёв С. М. Глава 2. От смерти Мстислава Торопецкого до опустошения Русита тарами (1228-1240) // История России с древнейших времён. Книга II (тома 3—4) / отв. ред. Л. В. Черепнин. — М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. — Т. 3. — С. 147—148.

⁸ (<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/carpini.htm>)

⁹ Марко Поло Книга о разнообразии мира (<http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Polo/frametext4.htm>)

¹⁰<http://runivers.ru/lib/detail.ph>

mo'g'ul qo'shinlarining umumiy sonini 500 ming kishi deb hisoblagan¹¹, keyinchalik esa uni 300 ming kishiga kamaytirgan.

Bu ma'lumotlar haddan tashqari oshirib yuborilgan, keyinchalik tarixchilar butunlay boshqacha hisob-kitoblarni taklif qilishgan. E.Xara Davan ingliz tadqiqotchilarining ma'lumotlariga asoslanib, Chingizxon hukmronligining butun davri uchun mo'g'ul qo'shinlarining umumiy soni 230 ming kishini tashkil etganligini ta'kidlaydi. Xorazmshohlar davlatiga qarshi yurish paytida mo'g'ul qo'shinida markaz 101 000, o'ng qanot 47 000, chap qanot 52 000, ko'makchilar 29 000, jami 230 000 ming kishi ishtirok etganligi manbalarda qayd etilgan. Rashididdin o'z yilnomalarida ta'kidlaganidek, Chingizxon hayotlik davrida eng ko'pi bilan 129 ming askardan iborat qo'shin tuzgan edi¹². Xara Davan va G.V Vernadskiy bu raqamlarni tasdiqlaydilar.

Mo'g'ullarning asosiy quroli xitoylardan olingan maxsus lak bo'yoq bilan qoplangan kamon bo'lib, lak bo'yoq kamoni namlikdan himoya qilgan. Mo'g'ullar 2 turdagi kamondan foydalanganlar: har bir jangchida har xil turdagi o'qlari bo'lgan bir nechta kamon va qalpoqlar bo'lgan (kamondan otish uchun barcha to'plam Sayak deb nomlangan). Har bir sadoqda 30 tagacha o'q bor bo'lgan. Bundan tashqari, barcha jangchilarda ov va urushda mohirlik bilan egalik qilgan jangovar pichoqlar, bor edi. Bundan tashqari, har bir jangchida igna va ip, arqon va o'q uchlarini o'tkirlash uchun maxsus asbob, maxsus bosh kiyim va oziq-ovqat sumkasi bo'lishi kerak edi. Mo'g'ul jangchilari daryolardan o'tayotganda ho'l bo'lmaslik uchun narsalar va kiyim-kechaklar qo'yilgan charm terilardan foydalanganlar. Qishda mo'g'ul jangchilari zirhlariga mo'ynali qalpoqlar va qo'y terisidan chopon kiyib yurishgan. Mo'g'ullar iqlim sharoitiga o'ta chidamli va oddiy bo'lmagan otlarda jang qilganlar. Sovuqda ular zich jun bilan himoyalangan. Bu otlar katta yurishlarni amalga oshirishga qodir edi. Odatda, bir jangchiga otlar soni ko'chmanchilar orasida 3 tani tashkil etgan, lekin Chingizxonning buyrug'i bilan har bir jangchida 5 ta ot bo'lishi talab qilingan¹³. Egarlar juda og'ir, 4 kilogrammgacha edi va yomg'ir paytida nam bo'lmasligi uchun qo'y yog'i bilan yog'langan.

Mo'g'ul otliqlarining o'ziga xos qiyofasiga moslashtirilgan uzangi kamarlari juda qisqa edi. Yengil otliq askar temir dubulg'a va teri yoki boshqa yumshoq materiallardan yasalgan zirh bilan himoyalangan. Bunday zirh "xatangu-degel" deb nomlangan. Bu zirh mo'g'ul jangchilari orasida eng keng tarqalgan edi. yengil qurollangan chavandozning asosiy quroli, butun mo'g'ul otliqlari kabi kamon edi. Mo'g'ullarning yengil otliqlari kamondan tashqari, kichik yengil nayzalar, jangovar

¹¹<http://istorijarossii.narod.ru/karamzin2.html>

¹²Рашид ад-Дин. Сборник летописей (http://www.vostlit.info/Texts/rus16/Rasidaddin_2/knig_a2/frame11.html). — М., Л., 1952. — Т. 1, кн. 2. — С. 266.

¹³ Morris, Rossabi (October 1994). "All the Khan's Horses" (<http://afe.easia.columbia.edu/mongols/conques>)

pichoqlar, yengil boltalar va o'qlardan foydalanganlar¹⁴. Og'ir qurollangan chavandozda qilich yoki keng qilich, dushman jangchilarini egarlaridan tortib olish uchun ilgaklari bo'lgan uzun nayza, jangovar bolta, metall qatlamli zirh (*xuyag*), temir dubulg'a *duulga*, kichik dumaloq qalqon bo'lgan.

Mo'g'ullar qal'alarni qamal qilishda katta to'rtburchak qalqonlardan ham foydalanganlar. Qattiq materiallardan zirh ishlab chiqarishda metallardan tashqari, maxsus qayta ishlangan qalin teri ishlatilgan. Dubulg'alar sharsimon konussimon shaklga ega bo'lib, burun himoyasi, yarim niqoblar, bilan jihozlangan. Zirh ko'pincha lak va rasm bilan qoplangan. Plano Karpini mo'g'ullar orasida metall qatlamli zirhlarni ishlab chiqarish texnologiyasini quyidagicha tasvirlaydi: *... eni barmoqdek, kaftdek uzun bir yupqa tasma yasaydilar va shu tariqa ko'plab chiziqlar tayyorlaydilar, har bir tasmada sakkizta kichik teshik qilib, ichkariga uchta qattiq va mustahkam belbog' solib, chiziqlarni bir-birinin ustiga qo'yadi, go'yo chetlarga ko'tariladi va yuqorida ko'rsatilgan chiziqlarni kamarlarga o'tkazib yuborilgan nozik tasmalar bilan bog'laydilar. Yuqorida belgilangan teshiklar orqali ustki qismida bitta tasma tikiladi, u ikki tomondan ikkilanadi va boshqa tasma bilan tikiladi, shunda yuqorida ko'rsatilgan chiziqlar yaxshi va mustahkam birlashadi va chiziqlardan bitta kamar hosil qiladi, so'ngra ular hamma narsani bo'laklarga bo'lib bog'laydilar. Va ular buni otlarni ham, odamlarni ham qurollantirish uchun qilishadi. Va ular uni shunchalik yorqin qiladiki, odam ularda o'z yuzini ko'radi*¹⁵.

Mo'g'ullar xitoy qamal katapultalari, shuningdek, kamida 100 kishiga mo'ljallangan og'ir uchlik arbaletlar bilan qurollangan edi. Bundan tashqari, mo'g'ullar porox yoki boshqa yonuvchan materiallar bilan to'ldirilgan qo'l va qamal o'qlaridan foydalanganlar. Keyinchalik, mo'g'ullar bilan musulmon qamal uskunalari, xususan, 70 kg gacha bo'lgan tosh o'qlarni otgan katta manjanaqdan foydalanishgan. Mo'g'ullar xitoylik muhandislar bilmagan va mo'g'ullar "huihuypao" deb atagan qarama-qarshi og'irliklarga ega buralish katapultlari - mashinalarni yaratdilar. Qamal qurollari odatda asirlar tomonidan ishlab chiqarilgan va xitoylik musulmon muhandislar tomonidan boshqarilgan. Mo'g'ullar harbiy ishlarda ham birinchi marta oddiy o'q otish artilleriyasidan foydalanganlar. Shunday qilib, 1259-yilda xitoylik muhandislar bambuk poyasidan 250 metrgacha o'q otadigan "olovli nayza" yasadilar.

Mo'g'ul qo'shinining strategik san'ati yaxshi tashkil etilgan josuslik, diplomatik sa'y-harakatlar va harakat tezligiga asoslangan edi, bu mo'g'ullarga dushman qo'shinlarini bo'lib tashlash va ularga barcha kuchlarini izchil ravishda janga kirish imkoniyatini berdi.

¹⁴ Munkhtsetseg (18 July 2000). "Mongolian National Archery" (http://www.atarn.org/mongolian/mn_nat_arch/mn_nat_arch.htm). INSTINCTIVE ARCHER MAGAZINE. Retrieved 16 June 2011.

¹⁵ Plano Карпини История монголов перевод А. И. Маленина <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/carpini.htm>

Asosiy hujum oldidan kerakli ma'lumotlarni to'plash uchun mo'g'ullar 2-3 tumanli josusli bo'linmalarini yuboradilar. Masalan qo'mondonlar Jebe no'yon va Subutoy bahodir 1221-1224 yillardagi yurishga josuslik bo'linmalari rahbari sifatida ishtirok etganlar. Urushlar boshlanishidan oldin barcha yuqori unvonli qo'shin qo'mondonlari ishtirok etadigan qurultoy chaqirilgan. U yerda ular harbiy harakatlar paytida qo'shinni rasmiy ravishda boshqarish uchun xondan aniq ko'rsatmalar olganlar, ammo yurish paytida ular sharoit taqozosiga ko'ra mustaqil harakat qilishlari mumkin bo'lgan.

Ko'pincha savdogarlar ro'lini o'ynagan ko'plab josuslar mo'g'ul qo'mondonligini dushman mudofaasidagi barcha zaif tomonlari to'g'risida ma'lumot bilan ta'minlanganlar. Qurultoy, shuningdek, bo'lajak bosqinchilik yurishlariga yuborilishi rejalashtirilgan qo'shin miqdorini ham muhokama qilgan. Mo'g'ullar dushmanga hujum qilish uchun kalendar vaqtini sinchkovlik bilan o'rganganlar. Masalan Rossiyaga hujum 1237-1238-yillar qishida rejalashtirilgan edi, chunki muzlagan daryolar mo'g'ul o'tliqlarining harakatini sezilarli darajada osonlashtirgan va ajoyib transport yo'llari bo'lib xizmat qilgan. Mo'g'ul qo'shinlarining shubhasiz strategik ustunligi tez harakatlanishida edi, chunki har bir mo'g'ul jangchisida 3 tadan 5 gacha ot bor edi. Daryolardan o'tish paytida mo'g'ullar kiyim va boshqa mol-mulk qo'yadigan charm sumkalardan foydalanganlar. Shunday qilib, mo'g'ullar xatto katta daryolarni kesib tezda o'tganlar. Agar dushmanni aylanib o'tishning iloji bo'lmasa, mo'g'ullar 10-12 kunlik yo'l davomida orqaga chekinganlar. Ko'pincha ular xavfsiz joyda joylashgan bo'lib, dushman kuchlarini bo'linishini kutishgan. Mo'g'ul armiyasi strategiyasining asosiy tamoyillaridan biri mag'lubiyatga uchragan dushmanni to'liq yo'q qilinmaguncha ta'qib qilish va qolgan qo'shin esa yana bo'linib, mamlakatni talon-taroj qilishni davom ettirgan.

Mo'g'ullarning harbiy jang usullari dushmanni aylanib o'tish va yengil o'tliqlar bilan kamondan o'q otish orqali dushmanni charchatishga asoslangan edi, shundan so'ng og'ir zirhli o'tliqlarning zarbasi zaiflashgan va ruhiy tushkunlikka tushgan dushmanga tashlangan. Mo'g'ullar katta yo'qotishlarga yo'l qo'ymaslik uchun jangning dastlabki bosqichida jang natijasini hal qilishga harakat qilganlar. Mo'g'ullar, agar dushman birinchi hujumlarga, shuningdek, pistirmalarga qarshi tura olsa, dushman saflarini buzish uchun soxta chekinishdan muvaffaqiyatli tarzda foydalanganlar. Yaqin janglarda mo'g'ullar qo'shinlarni alohida qismlarga ajratilgan va shu bilan har doim yangi kuchlarni jangga olib kelish imkoniyatiga ega bo'lganlar.

Jang oldidan yengil qurollangan bo'linmalardan avangardlar tuzilgan. Avangard jangni boshlagan va uning vazifasi dushmanni o'qlar bilan yog'dirish, otlarni jarohatlash, zich tuzilmani buzish va ularni parchalashdan iborat bo'lgan. Avangardga qo'shinning o'ng va chap qanotlariga ergashgan. Oxirgi qatorlar og'ir qurollangan jangchilardan iborat edi, lekin ko'pincha og'ir o'tliqlar dastlabki ikki qatorda

joylashgan va jang boshida yengil qurollangan otliq qo‘shinlar og‘ir otliqlar safidagi bo‘shliqlar orqali oldinga siljiganlar. Chap qanot uzoq masofada jang qiladi, dushmanga o‘qlar yog‘diradi, qisqa qo‘l janglari bilan kuchini sinab ko‘radi. Hujum va asosiy hujum qanoti o‘ng qanot edi. O‘ng qanotning vazifasi dushman markazini chetlab o‘tish yoki yorib o‘tish, uning bayrog‘ini kesib tashlash, qo‘mondonni qo‘lga olish yoki o‘ldirish edi. Bu usul "to‘lg‘ama" deb nomlangan. Har ikki qanot ham qo‘shinning asosiy kuchlari, og‘ir qurollangan otliqlar va xon qo‘riqchilari tomonidan orqadan birlashtiriladi.

Xonning qarorgohi odatda asosiy kuchlar orqasida joylashgan edi. Jang paytida qo‘riqchi zaxirada bo‘lib, har doim hal qiluvchi hujumga yoki dushman zarbasini qaytarishga tayyor edi.¹⁶ Karpinining so‘zlariga ko‘ra, yirik qo‘mondonlar hech qachon jangda qatnashmagan, balki jangning borishini boshqarib, bir chetda qolishgan. Jang paytida mo‘g‘ullar barcha harakatlarni kunduzi oq va qora bayroqlardan, kechasi esa fonarlardan foydalangan holda indamay bajarishgan. Hal qiluvchi hujumdan oldin har doim tuyalarda olib boriladigan nakkara do‘mbiralarida jang bo‘lgan. Asosiy zarba har doim qanot va orqa tomondan dushman uchun kutilmagan hujumlar bilan birga bo‘lgan.

Mo‘g‘ul qo‘shinlari o‘zlarining barcha yaqqol ustunliklariga qaramay, ba’zi bir taktik noto‘g‘ri hisob-kitoblar tufayli raqiblari tomonidan mag‘lub etiladi. Masalan Ayn-Jalut¹⁷ jangida mamluklar mo‘g‘ul qo‘shinlarining zarbasiga dosh berib, mo‘g‘ullarni o‘zlari bilan sudrab, soxta chekinishgan. Mamluklar bundan tezda foydalanib, qarshi hujumga o‘tib, mo‘g‘ullarga uch tomondan hujum qilib, mo‘g‘ul otliq qo‘shinlarini mag‘lubiyatga uchratishgan. Dastlab, mo‘g‘ul taktikasida muhim kamchilik shaharlarni qo‘lga kiritma olmaslik edi. Shu munosabat bilan ular ochiq maydonda dushmanga qarshi jang qilishni afzal deb bilishgan. Agar mo‘g‘ul qo‘shini mustahkam himoyaga ega bo‘lgan hududlarda harakat qilsa, mo‘g‘ul qo‘mondonlari dushman qal’alarini orqada qoldirishni afzal ko‘rganlar.

Ko‘p manbalarda mo‘g‘ullar tomonidan o‘rab olingan qal’a atrofida devorlar, baland qal’alar o‘rnatilgani qayd etilgan. Biroq mo‘g‘ullar buning uchun kichik bo‘linmlardan foydalangan holda himoyachilarni ochiq maydonga tortish uchun bor kuchini sarflaganlar¹⁸.

Xulosa.

¹⁶ The 15 Military Tactics of Chinggis Khan <https://www.deviantart.com/jwiesner/journal/The-15-Military-Tactics-of-Chinggis-Khan-537500553>, 5 May 2019

¹⁷ Ayn jolut jangi 1260-yil 3-sentabrda Sulton Qunduz va amir Boybars qomondonligida Misr mamluklari qo‘shini bilan Qutbuqa no‘yon qo‘mondonligidagi hulokular o‘rtasidagi jang hisoblanadi. Mo‘gullar jangda mag‘lub bo‘lib, Qutbuqa urushda o‘ldirilgan. Urush Isroildagi Gidona qishlog‘idan g‘arbda, Gilbao tizmasining shimoli-g‘arbiy etagida joylashgan. Ayn Jolut (hozirgi Bayt Shean shahridan 15 km shimoli-g‘arbda joylashgan) yaqinida bo‘lgan.

¹⁸ <http://xlegio.ru/siege-machinery/medi-eval-siege/mongolian-siege-technologies/>

Vaqt o'tishi bilan Mo'g'ul davlatlarining harbiy ishlarida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Ular mo'g'ul uluslari jangchilarining harbiy san'atiga ham, qurol-yarog'lariga ham ta'sir o'tkazgan. Mo'g'ul uluslarida o'nlik sanoq tizimi asta-sekin yo'qolib, mo'g'ul nomlari turkiy nomlar bilan almashtirilgan. Mo'g'ul davlatlari qo'shinlarida ham piyodalar paydo bo'ldi. Bular yengil qurollangan kamonchilar va og'ir piyoda askarlar edi, ular zirh va dubulg'a kiygan va qalqon bilan himoyalangan. Ular qilich, bolta, xanjar va to'qmoqlar bilan qurollangan edi.

Mo'g'ul harbiy maktabining an'analari ko'plab xalqlarning harbiy san'atining rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Masalan Mo'g'ul qurollari rus askarlari tomonidan G'arb muxoliflariga qarshi kurashda muvaffaqiyatli ishlatilgan. Mo'g'ul qurollari Xitoy, Eron, O'rta Osiyo, shuningdek, Rossiya hududida yashovchi ko'plab ko'chmanchi qabilalarning qurol-yarog' va zirhlariga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Mo'g'ullar qo'llagan samarali jang usullarini boshqa ko'chmanchi xalqlar ham o'zlashtirishgan. Mo'g'ullar tobe bo'lgan turkiy va mo'g'ul tilli xalqlarning qurollanishi va harbiy tizimiga eng kuchli ta'sir ko'rsatgan xalqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi (*Britaniya muzeyi (Angliya) qo'lyozmasi. inv. № ADD 26190: Tarix-i arba' ulus*). – Toshkent: Cho'lpon, 1993.
2. Соловьёв С. М. Глава 2. От смерти Мстислава Торопецкого до опустошения Русита тарами (1228-1240) // История России с древнейших времён. Книга II (тома 3—4) / отв. ред. Л. В. Черепнин. — М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. — Т. 3. — С. 147—148.
3. George Lane. Genghis Khan and Mongol Rule. Westport, CT: Greenwood, 2004. Print. p.31
4. <http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Polo/frametext4.htm>
5. <https://web.archive.org/web/20090907213633/http://www.nsu.ru/aw/bookloadid-457>
6. <http://altaica.ru/SECRET/tovchoo.htm>
7. <https://web.archive.org/web/20130119145421/http://altaica.ru/SECRET/tovchoo.htm> от 19 января 2013 на Wayback Machine / Перевод С. А. Козина. §224.
8. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/carpini.htm>
9. <http://runivers.ru/lib/detail.ph>
10. <http://istrorijarossii.narod.ru/karamzin2.html> Morris, Rossabi (October 1994). "All the Khan's Horses" <http://afe.easia.columbia.edu/mongols/conques> Munkhtsetseg (18 July 2000). "Mongolian National Archery" (http://www.atarn.org/mongolian/mn_nat_arch/mn_nat_arch.htm). INSTINCTIVE ARCHER MAGAZINE. Retrieved 16 June 2011.
11. Плано Карпини История монголов перевод А. И. Маленина <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/carpini.htm>

-
12. <https://www.deviantart.com/jwiesner/journal/The-15-Military-Tactics-of-Chinggis-Khan-537500553>, 5 May 2019
13. <http://xlegio.ru/siege-machinery/mediaval-siege/mongolian-siege-technologies/>

